

Renata Geld
Filozofski fakultet, Zagreb
rgeld@ffzg.hr

Konceptualizacija i vidovi konstruiranja značenja: temeljne kognitivnolingvističke postavke i pojmovi

Razvojem kognitivne lingvistike koja se pojavila kao reakcija na formalne pristupe u lingvistici, u strukturiranju iskustva naglašava se značenje kognitivnih operacija u kojima je jezik sredstvo konceptualizacije. Smatra se da je značenje dinamično i subjektivno, a jezik nedjeljiv od ostalih kognitivnih sustava. Subjektivnost jezičnog značenja odnosi se na dinamično konstruiranje značenja¹ koje je uvjetovano ljudskom sposobnošću da se objektivno ista situacija vidi, tj. shvati na različite načine. Cilj je ovoga članka prikazati osnovne vidove konstruiranja značenja opisane u radovima kognitivnih lingvista te upozoriti na relevantnost kognitivnolingvističkog promišljanja jezičnog značenja za analizu i opis hrvatskog jezika.

1. Uvod

Osnovna pretpostavka tzv. nativističkih teorija usvajanja jezika jest da jezik na određeni način prethodi iskustvu, odnosno da jezična složenost i apstraktnost moraju pretpostavljati postojanje urođenih, univerzalnih principa i parametara koji upravljaju i određuju proces usvajanja jezika (Chomsky, 1965, 1972, 1975, 1981, Pinker, 1994). Teorija univerzalne gramatike objašnjava usvajanje jezika kao proces nužno uvjetovan urođenom gramatičkom kompetencijom.

1 Konstruiranje značenja prijevod je Langackerova termina *construal* (Langacker, 1987) koji označava sposobnost da se objektivno ista situacija vidi na različite načine. Prijevod termina kao konstruiranje značenja uključuje predočavanje kao dinamičan proces razumijevanja i izgradnje značenja (prijevod R. G.).

Navedena teorija uključuje principe prisutne u svim jezicima i parametre koji mogu u određenoj mjeri varirati. Chomsky je, kao i mnogi njegovi sljedbenici, zaslužan za pomak s biheviorističkog na mentalističko objašnjenje usvajanja jezika kojim se naglašava važnost urođene sposobnosti, a ne učenja uvjetovanjem. Ipak, nativističke teorije ne dotiču središnji problem povezanosti jezika s ostalim vidovima kognicije, kao što su percepcija ili mišljenje i rasuđivanje.

Modularnost navedenih teorija očituje se na dva načina. Prvo, jezik se smatra u mnogome zasebnom kognitivnom domenom znanja koja je samodovoljna za strukturiranje i organizaciju jezičnih struktura. Polazišna točka, odnosno temelj toga znanja, urođeno je znanje u obliku formalnih univerzalija, ponajprije sintaktičkih kategorija, koje predstavljaju sustav odgovoran za usvajanje jezika. Jezik je samostalna kognitivna sposobnost, uvjetovana urođenim mehanizmom za usvajanje jezika (engl. *LAD, language acquisition device*), a sintaksa zauzima središnje mjesto univerzalne gramatike. Dakle, modularnost teorija očituje se i u naglašavanju važnosti i neovisnosti sintakse o drugim sastavnicama jezičnog sustava.

Vratimo li se na osnovnu pretpostavku nativističkih teorija, vidjet ćemo da sve kreću od temeljnog problema prvenstva: prethodi li jezik iskustvu ili iskustvo jeziku? Upravo je to pitanje polazište tzv. konstruktivističkih pristupa usvajanju jezika koji su se razvili kao reakcija na nativizam. Dok nativisti tvrde kako jezik prethodi iskustvu u obliku već spomenutog, urođenog mehanizma za usvajanje jezika koji upravlja ljudskom interakcijom s iskustvom, sve konstruktivističke struje (Ellis, 2003: 63–69) slažu se da jezik izrasta iz iskustva i kao sustav ne prethodi iskustvu. Konstruktivistički pristup usvajanju jezika prilazi problemu povezanosti jezika s ostalim vidovima kognicije. Tvrdi se da različite sustave znanja, odnosno procese koji su sastavni dio mišljenja i razumijevanja, percepcije te senzorno–motorne procese, povezuju »jednostavni« mehanizmi učenja. Navedeni su mehanizmi prisutni u svim sustavima znanja, a njihovo je djelovanje u jezično bogatom okruženju dovoljno za pojavu složenih jezičnih konstrukcija. Različite struje konstruktivista (konekcionisti, funkcionalni lingvisti, primijenjeni lingvisti koji se bave teorijom kaosa, konstruktivisti koji istražuju dječji jezik, kognitivni lingvisti itd.) smatraju da su jezične strukturne pravilnosti koje se javljaju kod govornika određenog jezika rezultat izloženosti tomu jeziku te cjeloživotne 'analize' njegovih distribucijskih obilježja. Jezično iskustvo sastavni je dio govornikove interakcije s okolinom, a jezični je razvoj nužno uvjetovan svime što tu interakciju čini mogućom, dakle, svim kognitivnim i afektivnim osobinama govornika te društvenim i kulturnim okruženjem.

Kognitivnolingvistički pristup jeziku temelji se na tri osnovne pretpostavke (Croft & Cruse, 2004, Croft & Wood, 2000): 1) znanje jezika izrasta iz njegove uporabe, 2) jezik nije samostalna kognitivna sposobnost, već je u uskom međudnosu s ostalim kognitivnim sposobnostima i domenama znanja, 3) gramatika je konceptualizacija. Jezične jedinice formiraju se apstrahiranjem koje je uvjetovano uporabom (Langacker, 1988, 2000), a po karakteru mogu biti vrlo određene i specifične ili pak potpuno shematske. Budući da jezične jedinice

izrastaju iz uporabe, može se zaključiti da kognitivnolingvistički pristup jezik smatra iskustvenom pojavnošću, jezične jedinice primarnim i simboličkim, a jezična pravila shematskim konstrukcijama.

2. Jezik i iskustvo

Pita li vas petogodišnje dijete kojemu je prvi jezik hrvatski zašto se na engleskom jeziku može reći *under the sea*, a ne samo *in the sea*, a vi mu odgovorite da je to moguće jer je u određenom trenutku važnija sama površina mora, dijete će najvjerojatnije prihvatiti vaš odgovor kao zadovoljavajući. Prvo, usvajajući prvi jezik, dijete je razvijalo i druge kognitivne sposobnosti koje su u stalnoj interakciji s jezikom. Jedna je od tih sposobnosti tzv. *strukturna shematizacija* (engl. *structural schematization* ili *configurational structure*; Talmy, 2000: 47) vezana uz kognitivnu pojavnost koju nazivamo *geštalt*. Naime, ljudski je um od naizgled iscjepkanih i nepovezanih perceptivnih podražaja sposoban izgraditi i vidjeti složenu sliku. Podvrsta je strukturne *topološka shematizacija*, a uključuje predodžbene sheme poput spremnika ili plohe. More se može zamisliti poput spremnika, ali i poput ravne plohe ako je pažnja usmjerena selektivno, odnosno samo na njegovu površinu. Osim toga, djetetovo osobno iskustvo uranjanja ispod površine vode dio je enciklopedijskog znanja koje mu omogućava da procesom odabira profilira² tek površinu vode čime jedan od aspekata referentnog prizora predstavlja cjelinu.

Dakle, kognitivna lingvistika vidi jezik kao *iskustvenu pojavnost*. Jezik izrasta iz uporabe, a nastale konstrukcije sastavljene su od simboličkih struktura (Langacker, 1987: 2, 2001: 4). Umrežene su strukture dovoljne za opis cjelokupnog rječnika i gramatike, a rječnik i gramatika čine kontinuum u kojem svaki element ima značenje. Svi vidovi gramatičkog izraza uključuju konceptualizaciju, a jezično se znanje izjednačava s konceptualnom strukturom.

3. Konstruiranje značenja

Svi vidovi navedene konceptualne strukture izravno ovise o procesu *konstruiranja značenja* (engl. *construal*), odnosno sposobnosti da se objektivno ista situacija vidi na različite načine. Konstruiranje uključuje predočavanje kao dinamičan proces razumijevanja i izgradnje značenja. Svaki element u kontinuumu rječnika i gramatike na jedinstveni način pridonosi izgradnji konceptualnog sadržaja. Langacker napominje: »Lexical and grammatical elements are conceptual tools, and in learning to use a tool it is helpful to know what it does.« (Langacker, 2001: 7).

2 Profiliranje je kognitivnolingvistički termin koji se odnosi na proces pri kojem jezični izraz dobiva značenje prizivanjem *konceptualne baze* na koju određenom elementu pripisuje status profila (engl. *profile*; Langacker, 1987: 118) kao dio svog konvencionalnog značenja.

Kako je u određenoj situaciji *uokvireno* (vidi Fillmore, 1985)³, govornikovo iskustvo ovisi ponajprije o njegovu razumijevanju i predočavanju. Fillmoreovi okviri većim dijelom idejno odgovaraju Lakoffovim (1987: 68–76) idealiziranim kognitivnim modelima (engl. *idealized cognitive models*) te Langackerovim kognitivnim domenama koje predstavljaju nužni kontekst (Langacker, 1987: 148) za semantičku karakterizaciju određenog koncepta. Domene su, dakle, okviri znanja koji nam služe kao pozadina u procesu profiliranja. Da bismo, npr., razumjeli zašto osobi koja živi u Dalmaciji riječ *more* ima drukčije značenje nego onoj iz kontinentalnog dijela Hrvatske, moramo uzeti u obzir raznolikost njihovih domena znanja koje zbirno nazivamo *matrixom* (engl. *matrix*; Langacker, 1987: 147). Iako su Dalmatincu i kontinentalcu mnoge domene znanja u matrici zajedničke, kao primjerice znanje o osnovnim biološkim karakteristikama mora, njihova će se profiliranja razlikovati. Dalmatinac će, za razliku od kontinentalca, navedeni entitet profilirati u odnosu na domene znanja vezane uz težak rad i izvor zarade, životno okruženje, osjećaj strahopoštovanja itd., dok ga kontinentalac profilira u odnosu na godišnja doba, praznike i zabavu, izvor ugone i tomu slično. Značenje se na taj način definira kao dinamično i subjektivno. Navest ćemo još jedan primjer. Dok se za *more* može reći da je samo po sebi višeznačno te da profilira isti koncept, ali u odnosu na drugi okvir, za izraze *fetus* i *nerođeno dijete* (Croft & Cruse, 2004: 19) možemo reći da su bliskoznačnice koje se odnose na isto, ali nikako ne znače isto. FETUS profilira entitet unutar kognitivne domene koja se odnosi na SISAVCE, dok NEROĐENO DIJETE profilira isti entitet unutar dvije kognitivne domene: DIJETE profilira entitet unutar LJUDSKE domene, a NEROĐENO DIJETE zajedno profilira entitet unutar domene ŽIVOTA nakon rođenja. Izbor jednog ili drugog izraza ovisit će o tome želi li govornik, npr., učiniti pobačaj manje ili više moralno odbojnim.

Langacker (1987: 148–150) dijeli domene na osnovne i apstraktne. Osnovne su one koje su duboko i izravno ukorijenjene u ljudskome tjelesnom iskustvu i interakciji s okolinom te zauzimaju najniže mjesto u hijerarhiji konceptualne složenosti. Primjer su takvih domena VRIJEME, PROSTOR, BOJA, SILA, GLAD, BOL itd. Valja naglasiti da unutar navedenih osnovnih domena Langacker izdvaja VRIJEME i PROSTOR kao temeljne kognitivne domene. Iako svaki koncept zapravo izrasta iz osnovnih domena, njihov odnos većim dijelom nije izravan. Veza se uspostavlja nizom posrednih konceptata koji su rezultat ljudskih kognitivnih sposobnosti, stalno prisutnih u izgradnji značenja. Svaka domena koja nije osnovna, a služi za opis hijerarhijski složenijeg koncepta naziva se apstraktnom domenom. Uzmimo, npr., koncept RIBA i osnovnu domenu PROSTOR. Koncept RIBA nije moguće razumjeti izravnim povezivanjem s domenom PROSTOR. Da bismo došli do navedenog koncepta, moramo znati i nešto o ŽIVOTU i ŽIVIM BIĆIMA te njihovu odnosu. Moramo poznavati MORE u kojem riba

3 Središnji značaj Fillmoreovih okvira, kao i povijest i temeljnu terminologiju, te pojmove koje je Fillmore uveo 70-ih godina prošlog stoljeća u počecima kognitivne lingvistike, detaljno su opisani u knjizi *Znanje o jeziku i znanje o svijetu, Semantička analiza glagola kretanja u engleskom jeziku* (Žic-Fuchs, 1991a).

živi i SILU koja je pokreće. Nadalje, moramo znati nešto o LJUDSKOM BIĆU i njegovu odnosu s ostalim ŽIVIM BIĆIMA itd. Dakle, svi navedeni koncepti i domene posreduju i služe u opisu koncepta RIBA.

Usporedimo li navedeno konstruiranje značenja s komponencijalnom analizom strukturalističke semantike, vidjet ćemo da kognitivnosemantički pristup ne pokušava razbiti konceptualni sadržaj riječi na komponente te ih smjestiti u kategorije jasnih granica. Prema kognitivcima (Lakoff, 1987, Langacker, 1987, Taylor, 1995), temelj ljudskog procesa kategorizacije su predodžbe vezane uz očekivanja o tome kakvi bi pojedini elementi stvarnosti trebali biti. Raspravljajući tzv. klasični pristup kategorizaciji, Taylor (1995: 22–24) ističe četiri osnovne karakteristike aristotelske paradigme: a) kategorije se definiraju s obzirom na to zadovoljavaju li njihovi članovi nužne i dovoljne uvjete, b) sva su obilježja članova binarne prirode, c) kategorije imaju jasne granice, d) svi članovi kategorije imaju jednak status.

No, u kognitivnosemantičkom pristupu kategorizaciji koncepti nisu organizirani prema binarnim obilježjima, odnosno prema tome posjeduju li određeno svojstvo ili ne posjeduju, već se njihov status određuje prema mjeri u kojoj su slični ili različiti od tzv. prototipnog člana, ili najboljeg primjera koji ima 'privilegirani status' (Taylor, 1995: 52) unutar kategorije. O procesu kategorizacije te o shvaćanju prototipnog uređenja kategorije detaljnije će se govoriti kasnije, u dijelu koji daje detaljniji pregled kognitivnih sposobnosti.

4. Konceptualni sadržaj

Vratimo se na tri ključne premise kognitivne lingvistike: 1) znanje jezika izrasta iz njegove uporabe, 2) jezik nije samostalna kognitivna sposobnost, već je u uskom međuodnosu s ostalim kognitivnim sposobnostima i domenama znanja, 3) gramatika je konceptualizacija. Dakle, gramatika je konceptualna struktura koja se ne može svesti na istinitosne uvjete. Ljudska sposobnost konceptualizacije, zajedno s drugim kognitivnim sposobnostima, temelj je odnosa jezika i iskustva u kojem se iskustvo konceptualizira u svrhu jezične komunikacije. Kao što je već navedeno, govornikovo iskustvo može biti uokvireno na različite načine. Okviri, idealizirani kognitivni modeli ili kognitivne domene, tj. njihove matrice, bez obzira na to kojim se izrazom koristimo, služe kao konceptualna baza (**engl.** *base*) za profiliranje. Jezični izraz dobiva značenje prizivanjem konceptualne baze na koju određenom elementu pripisuje status profila kao dio svog konvencionalnog značenja. Langacker naglašava: »The semantic value of an expression resides in neither the base nor the profile alone, but only in their combination« (Langacker, 1987: 183).

Metafora gledanja ključna je za povezivanje vidova vizualne percepcije s vidovima procesa konceptualizacije. U određenoj situaciji promatračevo vidno polje je opseg mogućih sadržaja zasnovanih na enciklopedijskom znanju. To se područje naziva potpunim opsegom semantičke strukture

(engl. *maximal scope of predication*)⁴. Reducirano vidno polje unutar potpunog semantičkog polja naziva se neposrednim opsegom semantičke strukture (engl. *immediate scope of predication*), a unutar te strukture nalazi se profil (Langacker, 1987: 118). Značenja se izraza razlikuju prema entitetu na koji se odnose unutar određene situacije. Ljudska sposobnost da se ista situacija vidi i opiše na različite načine uključuje dinamično predodžavanje. Iskustvo se strukturira različitim predodžbama, a njihove varijacije Langacker (1987: 117) naziva fokalnim podešavanjima (engl. *focal adjustments*). Što se sve smatra fokalnim podešavanjima te kako su drugi kognitivni lingvisti opisali i nazvali procese u konstruiranju značenja prikazat će se u dijelu rada koji slijedi.

4.1. Klasifikacija procesa konstruiranja značenja

Prema Croftu i Woodu (2000: 57)⁵ te Croftu i Cruseu (2004: 46) procesi konstruiranja značenja mogu se podijeliti na sljedeći način:

- I.) Pažnja/istaknutost (engl. *attention / salience*)
 - A. Odabir (engl. *selection*)
 1. Profiliranje (engl. *profiling*)
 2. Metonimija (engl. *metonymy*)
 - B. Opseg (engl. *scope*) ili konceptualno područje (engl. *dominion*)
 1. Opseg semantičke strukture (engl. *scope of predication*)
 2. Domene pretraživanja (engl. *search domains*)
 3. Pristupačnost (engl. *accessibility*)
 - C. Skalarno podešavanje (engl. *scalar adjustment*)
 1. Kvantitativno (engl. *quantitative*) ili apstrahiranje (engl. *abstraction*)
 2. Kvalitativno (engl. *qualitative*) ili shematiziranje (engl. *schematization*)
 - D. Dinamična pažnja (engl. *dynamic attention*)
 1. Fiktivno kretanje (engl. *fictive motion*)
 2. Sažimanje (engl. *summary scanning*) i postupno praćenje (engl. *sequential scanning*)
- II. Prosudba/usporedba (engl. *judgement / comparison*)
 - A. Kategorizacija (engl. *categorization*) ili uokviravanje (engl. *framing*)
 - B. Metafora (engl. *metaphor*)
 - C. Lik / pozadina (engl. *figure / ground*)
- III. Perspektiva/smještenost (engl. *perspective / situatedness*)
 - A. Točka gledišta (engl. *viewpoint*)
 1. Točka promatranja prizora (engl. *vantage point*)
 2. Orijentacija (engl. *orientation*)
 - B. Deiksa (engl. *deixis*)

4 Prijevod prema Tabakowskoj (2005: 41).

5 Podjele su u načelu iste. Navedeni se prijevod temelji na prikazu iz Crofta i Crusea (2004) (prijevod R. G.).

1. Prostorno–vremenska (engl. *spatiotemporal*)
[uključujući prostorne predodžbene sheme (engl. *image schemas*)]
2. Epistemička (engl. *epistemic*)
3. Empatija (engl. *empathy*)
- C. Subjektivnost / objektivnost (engl. *subjectivity / objectivity*)
- IV. Konstitucija / geštalt (engl. *constitution / Gestalt*)
(uključujući predodžbene sheme)
 - A. Strukturna shematizacija (engl. *structural schematization*)
 1. Pojedinačnost (engl. *individuation*)
[omedenost (engl. *boundedness*), jedinstvo/mnogostrukost (engl. *unity/multiplicity*)]
 2. Topološka / geometrijska shematizacija (engl. *topological /geometrical schematization*) [spremnik (engl. *container*)]
 3. Skala (engl. *scale*)
 - B. Dinamika sile (engl. *force dynamics*)
 - C. »Stvari« i relacije (engl. *relationality*)
[entitet / međupovezanost (engl. *entity/interconnection*)]

4.1.1. Pažnja / istaknutost

Pažnja je složena kognitivna sposobnost koja se odnosi na odabir određenog fokusa ili središta unutar njezina opsega. Određeni se prizor promatra s manjim ili većim stupnjem preciznosti ili detaljnosti (engl. *specificity*), a sama pažnja može biti statična ili dinamična.

4.1.1.1. Odabir

Semantička struktura temelji se na odnosu konceptualne baze i profila. Profiliranje određenog koncepta primjer je odabira. Uzmimo npr. imenicu *šešir*. Semantička karakterizacija *šešira* zahtijeva veliki broj specifikacija, poput oblika, veličine, uporabe itd., koje prizivaju različite kognitivne domene. Razmotrimo značenje imenice *šešir* u sljedećoj rečenici:

- 1) *Crveni šešir je dobio prvu nagradu.*

Šešir označava koncept koji nije njegova 'doslovna' denotacija. Navedeni fenomen je primjer metonimije⁶, a vezan je za ljudsku sposobnost odabira kontekstualno istaknutijeg profila koncepta koji je različit od onog koji taj entitet obično simbolizira. *Šešir* zapravo profilira osobu koja je dobila nagradu. Možemo reći da je »profil koncepta pomaknut« (Croft i Cruse, 2004: 48). Kövecses i Radden definiraju konceptualnu metonimiju kao spoznajni proces u kojem »jedan konceptualni entitet, tj. prijenosnik, omogućava umni pristup drugom konceptualnom entitetu, tj. cilju, unutar iste domene ili idealiziranog kognitivnog modela« (Kövecses i Radden, 1998: 39).

6 Za primjere metonimije u hrvatskom, engleskom i madarskom vidi radove hrvatskih kognitivnih lingvista Marija Brdara i Rite Brdar-Szabó, primjerice rad o metonimijskom kodiranju (Brdar, M. i Brdar-Szabó, R., 2003).

4.1.1.2. Opseg pažnje

Drugi vid pažnje je njezin opseg. Opseg pažnje čini sve što okružuje samo središte. Domene koje su izravno uključene u profiliranje koncepta pristupačnije su od onih koje to nisu, a status domena je rezultat konstruiranja značenja.

Pojam domene pretraživanja (engl. *search domain*) Langacker (1987: 286) objašnjava preko primjera mjesnih značenjskih struktura. Svaki mjesni izraz profilira entitet u opsegu koji je definiran prethodnim mjesnim izrazom. Razmještaj mjesnih izraza može stvoriti pravi »kognitivni kaos« (Croft i Cruse, 2004: 51) kao u sljedećem primjeru:

- 2) *Otvarač za boce nalazi se u najdonjoj ladici, u kuhinji, ispod sudopera, iza kutije s noževima, u desnom ormariću.*

Važan pojam, vezan uz opseg pažnje, jest referentna točka (engl. *reference point*) koja služi kao (inicijalno) središte pažnje. U analizi posvojnih izraza Langacker objašnjava sposobnost određivanja referentne točke kao nešto što »ostaje ispod praga eksplicitne pažnje« (1993: 5). Referentna točka uspostavlja vezu između konceptualizatora i ciljanog entiteta (engl. *target*) koja se ostvaruje unutar opsega pažnje ili, kako je Langacker naziva, konceptualnog područja (engl. *dominion*). Referentne točke imaju karakter kognitivne istaknutosti koja je dinamične prirode, te potencijal prelaska na ciljani entitet koji tada može služiti kao nova referentna točka. U posvojnim izrazima kao što su *mačkin rep, predsjednikov kabinet, njezina kuća* itd., 'vlasnik' služi kao referentna točka za uspostavljanje konceptualnog područja u kojem se onda odabire odgovarajući referent (engl. *referent*).

Model referentne točke (engl. *reference-point model*; Langacker, 1991: 170) predstavlja apstraktnu shemu koja obuhvaća konceptualizatorovo procesiranje različitih posvojnih odnosa (vidi Maldonado, 1995: 401). Navedeni je apstraktni model zasnovan na prototipnim slučajevima kod kojih se posvojnost temelji na konkretnim odnosima. U prototipnim slučajevima posjedovanje uključuje izravnu kontrolu nad objektom koji se posjeduje, a posjedovatelj se konceptulizira kao aktivni sudionik koji je u odnosu s nečim neaktivnim. Kažemo li *moja kuća* ili *moja ideja, kuća* i *ideja* su elementi kojima posjedovatelj može raspolagati (npr., može njima trgovati, može ih uništiti, poboljšati itd.). No, posjedovatelj je jednako aktivan i kada prolazi kroz određena umna i emocionalna stanja. Konstrukcije s indirektnim objektima tipičan su primjer konstrukcija koje se koriste kako bi se izrazili odnosi koji uključuju takva stanja. Maldonado (1995: 402) navodi sljedeći primjer za španjolski jezik:

- 3) *Me duelen los ojos.*
'Bole me oči.'

U standardnom je španjolskom jeziku neispravno reći: **Me duelen mis ojos*. Naime, indirektni objekt isključuje mogućnost uporabe označitelja posvojnosti kao što je posvojni pridjev.

Maldonado napominje da konstrukcije s indirektnim objektom nisu posvojne same po sebi. Apstraktni se posvojni odnosi realiziraju onime što proživljava sudionik koji ima ulogu primatelja: a) direktni je objekt smješten u odnosu na svoju referentnu točku; b) direktni je objekt smješten u konceptualno područje indirektnog objekta; i c) sudionik/primatelj uspostavlja kontakt s direktnim objektom primajući konkretan ili apstraktan element te prolazi kroz određena umna, prosudbena ili emotivna stanja kao rezultat kontakta s elementom u svom konceptualnom području. Pogledajmo sljedeća dva primjera koja uključuju indirektni i direktni objekt (Maldonado, 1995: 402):

- 4) *Arturo le dio un regalo a Blanca.*
'Arturo je dao dar Blanki.'
- 5) *Juan Carlos por fin le dijo la verdad a Dora.*
'Juan Carlos je napokon rekao Dori istinu.'

U primjeru (4) dar mijenja posjedovatelja i prelazi iz područja koje kontrolira subjekt, dakle iz konceptualnog područja subjekta, u područje koje kontrolira indirektni objekt. U primjeru (5) riječ je o apstraktnijoj posvojnosti kod koje je istina smještena u konceptualnom području indirektnog objekta, dakle u Dorinu području, što omogućava indirektnom objektu umni pristup direktnom objektu. No, istina je još uvijek i u konceptualnom području subjekta. Smještenost direktnog objekta u konceptualnom području indirektnog objekta omogućava sudioniku/primatelju uspostavljanje kontakta s apstraktnim elementom poput istine, te proživljavanje umnog, prosudbenog ili emotivnog stanja koje slijedi.

4.1.1.3. Skalarno podešavanje

Skalarno podešavanje odnosi se na tzv. kvantitativno i kvalitativno podešavanje pažnje. Kvantitativno podešavanje pažnje Langacker (1987: 117) naziva apstrahiranjem (engl. *abstraction*) koje se odnosi na razinu detaljnosti. Objasnjava je koristeći se analogijom s fotografijom te govori o razlici između 'sitnije' (engl. *fine-grained*) ili 'krupnije' (engl. *coarse-grained*) zrnatosti slike u našem vidnom polju. Svaki prizor može se opisati s više ili manje detalja (Tabakowska, 2005: 43):

- 6) a. *Nekomu je nešto prigorjelo.*
b. *Susjedi je nešto prigorjelo.*
c. *Susjedi odozgo prigorio je ručak.*
d. *Susjedi s kata iznad nas upravo je prigorjela pečenka.*

Kvalitativno skalarno podešavanje Langacker naziva shematičnošću (engl. *shematicity*), a odnosi se na obilježje jezika koje mu dopušta nepreciznost i fleksibilnost.

Ako kažemo da je osoba *visoka*, karakterizacija je *shematska* s obzirom na precizniju karakterizaciju, npr. da je ta ista osoba *visoka metar i devedeset centimetara*. Shematičnost je relativna i zahtijeva hijerarhijsko uređenje.

4.1.1.4. Dinamična pažnja

Četvrti je vid pažnje njezina dinamičnost. To je sposobnost promjene smjera pažnje s jednog dijela prizora na drugi. Najbolji dokaz da je pažnja sastavni dio konceptualizacije jest tzv. fiktivno kretanje (engl. *fictive motion*) koje se odnosi na konstruiranje značenja statičnog prizora na dinamičan način. Primjer (7) je primjer fiktivnog kretanja:

7) *Cesta ide od Zagreba do Karlovca.*

Čovjek je u stanju percipirati kretanje bez prisutnosti stvarnoga fizičkog kretanja (Talmy, 2000: 99). Jezikom se sustavno izražavaju statične okolnosti koristeći oblike i konstrukcije koji se u osnovi odnose na kretanje. Langackerova (Langacker, 1987: 248–249) analiza statike i dinamike pažnje temelji se na kontrastu između sažimanja⁷ (engl. *summary*) i postupnog praćenja (engl. *sequential scanning*) određenog prizora, a navedeni kontrast služi za opis rečeničnih uloga glagola, imenica i pridjeva. Sažimanje pretpostavlja holističko konceptualiziranje prizora, a postupno praćenje odnosi se na praćenje scene kroz tzv. zamišljeno (engl. *conceived*), a ne objektivno vrijeme. Pogledajmo sljedeća dva primjera:

- 8) a. *Vesela je jer se vratila kući.*
b. *Vesela je zbog povratka kući.*

Događaj je povratka kući u primjeru (8a) praćen postupno, dok je u (8b) sažet iako je u objektivnom vremenu imao određeno trajanje.

4.1.2. Prosudba / usporedba

Treće poglavlje prvog sveska svoje *Kognitivne gramatike* Langacker (1987) posvećuje kognitivnim sposobnostima. Ističe da semantička analiza zahtijeva eksplicitnu karakterizaciju konceptualne strukture. Iako mu se cilj čini nedostižnim, Langacker smatra da je naše umno iskustvo stvarno i da ga je moguće znanstveno istražiti. Sveznajući uvid u psihološke procese nije preduvjet za kognitivno istraživanje jezika, djelomično i zbog toga što su jezični entiteti na razini kognitivnog ustroja koja je viša od mnogih drugih kognitivnih procesa te je za njihov opis mnogo važnija funkcionalna i fenomenološka karakterizacija umnog iskustva nego opis ponašanja neurona (Langacker, 1987: 99). Svaka semantička analiza nužno se bavi konceptualizacijom, umnim iskustvom i kognitivnim procesiranjem, a kognitivna sposobnost usporedbe jedna je od ključnih sastavnica njihova sustava. Usporedba je stalno prisutan proces u svim aktivnim kognitivnim domenama.

7 Za značenje sažimanja i postupnog praćenja u analizi hrvatskog pasiva vidi knjigu *Pasivna rečenica* (Belaj, 2004). Belajev prijevod navedenih termina razlikuje se od prijevoda ponuđenih u ovome radu. Autor nudi sljedeće termine: semantička kondenzacija za engleski termin *summary scanning* te semantička disperzivnost za engleski termin *sequential scanning* (Belaj, 2004: 63).

4.1.2.1. Kategorizacija

Kategoriziranjem dajemo smisao iskustvu (Lakoff, 1987: xi). U kognitivno-lingvističkom pogledu na jezik, u procesu kategorizacije, ključno je naše iskustvo i odnos s okolinom te način na koji koristimo stvaralačko–izmišljajne vidove svog razuma, poput metafore, metonimije ili predočavanja. U objektivističkom pogledu na jezik misao se povezuje s apstraktnim simbolima koji dobivaju značenje uspostavljanjem odnosa s vanjskim svijetom, a sama priroda misli je apstraktna i neutjelovljena (engl. *disembodied*). Nasuprot tomu, kognitivci misao smatraju utjelovljenom (engl. *embodied*). Strukture konceptualnog sustava izrastaju iz našega tjelesnog iskustva u interakciji sa svijetom koji nas okružuje. Takav pogled na svijet Lakoff (1987: xv) naziva *iskustvenim realizmom*. Čovjek osjetilima bilježi podražaje te ih uspoređuje s postojećim iskustvom. Iskustvo mu pomaže da podražaje tumači i kategorizira, a kategorizaciju čini njihovo smještanje u iskustvene obrasce – predodžbene sheme, koncepte i kognitivne domene. Iz nebrojenih je razloga važno znati kako je organiziran ljudski um i na koji način pristupamo njegovu istraživanju. Organizacija ljudskog uma otkriva nam tko smo i što smatramo važnim u svijetu koji nas okružuje te kako naš unutarnji svijet uspostavlja vezu s vanjskim svijetom. Organizacija ljudskog uma otkriva nam prioritete kojih nismo uvijek svjesni, a koji izgrađuju naš fizički, intelektualni, emocionalni i kulturni život.

Središnje je pitanje kognitivaca vezano uz prirodu našeg mišljenja i razumijevanja, dakle načina na koji kategoriziramo svijet koji nas okružuje.⁸ U uvodu članka *Universals in Colour Naming and Memory*, Eleanor Rosch Heider (1972: 10) navodi da psihološka istraživanja jezika i kognicije pokušavaju povezati jezične razlike sa specifičnim nejezičnim ponašanjima radi mjerenja kognicije. Najuspješnija su istraživanja ona koja su uzela boju kao nejezičnu domenu, imenovanje boja kao jezičnu varijablu, a memoriju prepoznavanja kao kognitivnu mjeru. Istraživanja su pokazala (Heider, 1971, 1972, Rosch, 1973) da su fokalne boje i na perceptivnoj i na kognitivnoj razini istaknutije te da se bolje pamte i brže uče od nefokalnih boja. Također se pokazalo da se bolje uče kategorije u kojima su fokalne boje fizičko središte kategorije nego kategorije koje su drukčije uredene.

Svoje najpoznatije istraživanje Roscheva je provela na novogvinejskom jeziku Dani u kojem samo dva izraza kategoriziraju cijeli opseg boja (*mola* se odnosi na fokalnu bijelu i tople boje poput crvene, žute, ružičaste itd., a *mili* na fokalnu crnu te hladne boje poput plave i zelene). Iako fokalne boje nisu leksikalizirane, one su za govornike toga jezika ipak imale jedinstveni status (Rosch Heider, 1972, Taylor, 1995). Na osnovi rezultata Rosch je zaključila da kategorije nisu jasno omeđene i da čovjek kategorizira prema tome u kojoj je mjeri određena stvar ili pojava udaljena od središta kategorije, tj. prototipa (Rosch, 1975).

8 U suvremenoj se lingvistici pravi razlika između konceptualnih i leksičkih kategorija. Za dijakronijski primjer vidi Raffaelli (2005).

Dajući povijesni pregled pogleda na kategorizaciju od Wittgensteina do Roscheve, Lakoff (1987: 12–57) bavi se sljedećim temama: rodovska sličnost (engl. *family resemblances*) među članovima kategorije, središnjost (engl. *centrality*), polisemija kao načelo kategorizacije, generativnost prototipa, stupnjevanje pripadnosti (engl. *membership gradience*), stupnjevanje središnjosti (engl. *centrality gradience*), konceptualno utjelovljenje (engl. *conceptual embodiment*), funkcionalno utjelovljenje (engl. *functional embodiment*), kategorizacija na osnovnoj razini (engl. *basic-level categorization*), primarnost osnovne razine (engl. *basic-level primacy*) i metonimijsko prosuđivanje (engl. *reference-point / metonymic reasoning*). Lakoff (1987: 13) smatra da navedene prototipne učinke povezuje ideja o postojanju kognitivnih modela. Naime, kognitivni su modeli izravno utjelovljeni s obzirom na svoj sadržaj, a imaju presudno značenje u strukturiranju mišljenja i formiranju kategorija. Većina je kognitivnih modela funkcionalno utjelovljena, odnosno relevantni koncepti rabe se nesvjesno, bez napora i intelektualnog promišljanja. Nadalje, priroda konceptualnog utjelovljenja, koja se odnosi na ideju da su obilježja određene kategorije posljedica čovjekova biološkog kapaciteta i iskustva, u izravnoj je vezi s kategorizacijom na osnovnoj razini te primarnosti osnovne razine. Kategorizacija na osnovnoj razini podrazumijeva organizaciju kategorija u kojoj su kognitivno istaknute ili primarne one kategorije koje su u sredini hijerarhijskog uređenja u kojem generalizacija vodi prema vrhu, a specijalizacija prema dnu. Naposljetku, rodovska sličnost, tj. veze članova kategorije koje ne ovise o tome postoji li ijedna zajednička značajka za sve članove kategorije, uključuju sličnosti među kognitivnim modelima. Do stupnjevanja središnjosti, koja se odnosi na postojanje 'boljih' i 'lošijih' primjera kategorije, dolazi pri interakciji modela. Sustavni odnosi između različitih modela te između elemenata unutar jednog modela uzrok su polisemiji. Lakoffovo promišljanje strukture kategorija i njihove veze s metaforom i metonimijom dovelo je do poznatog modela radijalne kategorije (Lakoff, 1987: 91–114) koja se, između ostalog, zasniva na središnjim (prototipnim) i perifernim (neprototipnim) elementima.

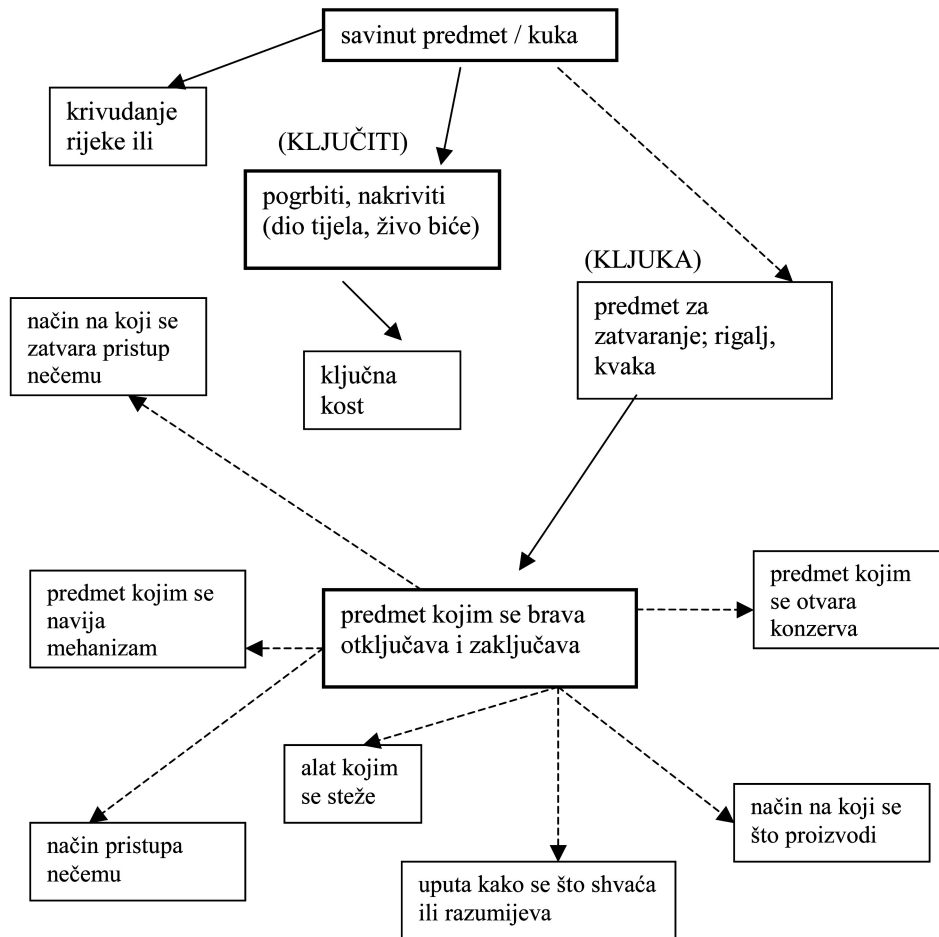
Složenosti (lingvističkih) kategorija Langacker pristupa predlažući svojevrсни integrirani opis koji se temelji na funkcionalnoj dimenziji članova određene kategorije pri kojem je nužno uzeti u obzir sva konvencionalno utvrđena značenja te njihove međusobne odnose (Langacker, 1987: 370). Dva su ključna procesa koja služe za opis odnosa navedenih značenja, a to su elaboracija (ili razrada) (engl. *elaboration*) i ekstenzija (ili proširivanje) (engl. *extension*). One čine temelj Langackerova modela uređenja kategorije zasnovanog na shemi. Uspoređujući kategorizaciju prema prototipu s kategorizacijom prema shemi, Langacker naglašava da su ta dva modela kompatibilna te jednako važna u semantičkom opisu prirodnog jezika. Dok prototipni ustroj pretpostavlja postojanje tipičnog primjera kategorije te elemente koji joj se pripisuju prema sličnosti s prototipom, shematični ustroj zasniva se na shemi koja je »apstraktna karakterizacija potpuno kompatibilna sa svim članovima kategorije koju definira«. Langacker (1987: 371) naglašava da se prototipni i she-

matski modeli uređenja kategorije moraju promatrati kao jedinstvena pojava, a njihov odnos opisuje ovako:

Categorization by prototypes at first appears quite different from categorization by schemas. A prototype is a typical instance of a category, and other elements are assimilated to the category on the basis of their perceived resemblance to the prototype; there are degrees of membership based on degrees of similarity. A schema, by contrast, is an abstract characterization that is fully compatible with all the members of the category it defines (so membership is not a matter of degree); it is an integrated structure that embodies the commonality of its members, which are conceptions of greater specificity and detail that elaborate the schema in contrasting ways. The two models of categorization are nonetheless inherently related and describable as aspects of a unified phenomenon.

Bez obzira na to radi li se o određivanju stupnja pripadnosti prema sličnosti s prototipom ili pak kompatibilnosti sa shemom, proces kategorizacije temelji se na usporedbi. Oba pristupa nalaze svoje mjesto u tzv. mrežnom modelu (engl. *network model*) kategorije koji Langacker (1987: 377) nudi kao integrirani pristup opisu složenih lingvističkih kategorija. Proces kategorizacije sastoji se od dvaju procesa. Prvi proces odnosi se na nastajanje kategorija s manjim ili većim stupnjem razrade. Navedene kategorije nastaju u ranije spomenutom hijerarhijskom uređenju u kojem su kognitivno istaknute kategorije u sredini i čine osnovnu razinu, a nove nastaju generalizacijom koja vodi prema vrhu, odnosno specijalizacijom koja vodi prema dnu. Drugi se proces odnosi na metaforička i metonimijska proširenja koja mogu stvarati semantičke nizove u kojima određeni koncepti mogu dobiti status novih prototipova, tj. postati polazišta za nova proširenja. Dakle, takva je složena kategorija shematska mreža koja se sastoji od tzv. čvorova (engl. *nodes*) koji se stavljaju u odnos kroz procese specijalizacije i proširenja. Oba procesa uključuju stupnjevanje pa je tako npr. razradbena udaljenost (engl. *elaborative distance*) između koncepta DRVO i njegova neposredno podređenog elementa HRAST mnogo manja od udaljenosti tog istog koncepta od, npr., elementa CRNI HRAST (Langacker, 1987: 379).

Navest ćemo i primjer leksema *ključ* (Tabakowska, 2005: 33.). U rječniku je definiran kao »predmet za otvaranje brava i lokota« i to značenje možemo uzeti kao prototipno i shematično jer mu manjkaju detalji i određenost. U rječniku se nadalje navode proširenja značenja, poput »predmet kojim se otvara konzerva«, »alat kojim se steže«, »način pristupa nečemu«, »uputa kako se što shvaća ili razumijeva« itd. Kod navedenih proširenja riječ je o rodovskoj sličnosti – elementi su povezani određenom značajkom (ili značajkama), npr. veza između 'prototipnog' *ključa* i *francuskog ključa* je u njihovu obliku te u pokretu do kojeg dolazi njihovom uporabom. Takvo je proširenje metonimijsko jer je značenjsko proširenje zasnovano na dijelu značenja prototipa (*pars pro toto*). Značenja »način pristupa nečemu« ili, npr., »uputa kako se što shvaća ili razumijeva« primjeri su metaforičkog proširenja.

Slika 2. Dijakronijski razvoj kategorije značenja leksema ključ (Tabakowska, 2005: 35).

Uzmemo li u obzir dijakronijski razvoj cijele kategorije te razmotrimo li primjere koji su nekad imali ulogu prototipa, dobit ćemo cjelovitiju sliku u obliku mrežnog modela. Značenje »predmet kojim se brava otključava i zaključava« povezano je dijakronijski sa značenjem »predmet za zatvaranje; rigalj, kvaka« koje je proširenje prototipnog značenja »savinut predmet, kuka« (vidi sliku 2).

Na kraju valja napomenuti da su proširenja prototipnih značenja određena nizom čimbenika (kulturnim, sociološkim itd.), a status proširenja ovisi o stupnju jezične motiviranosti, odnosno sankcioniranja. »Kao i kategorizacija općenito, sankcioniranje je stvar stupnjevanja i govornikove prosudbe« (Langacker, 1987: 68). Hoće li određeno prošireno značenje postati punopravna jedinica jezika, ovisi o postojećoj jezičnoj konvenciji. Potpuno sankcioniranje (engl. *full sanction*) podrazumijeva razradbeni odnos između

konvencionalnih jezičnih jedinica i nove strukture, dakle odnos temeljen na potpunoj shematičnosti. Djelomično sankcioniranje (engl. *partial sanction*) podrazumijeva proširenje značenja, tj. odnos zasnovan na djelomičnoj shematičnosti pri kojoj dolazi do pojave određenog stupnja negramatičnosti⁹, tj. nekonvencionalnosti novonastalog jezičnog izraza. Vratimo li se na primjer *ključa* i *francuskog ključa*, možemo reći da je navedeno metonimijsko proširenje pragmatički obrazloženo (Tabakowska, 2005: 35), dok bi se, npr., izraz *laringološki ključ* (kojim se služi laringolog u pridržavanju pacijentova jezika) smatrao lošijim, u manjoj mjeri konvencionalnim primjerom.

4.1.2.2. Metafora

Sljedeći vid konstruiranja značenja, koji je već spomenut kao sastavni dio procesa kategorizacije, jest metafora. Metafora uključuje prosudbu ili usporedbu koja se temelji na odnosu između polazne domene (engl. *source domain*) i ciljne domene (engl. *target domain*) (Lakoff i Johnson, 1980, Lakoff i Turner, 1989, Lakoff, 1993, Kövecses, 2002, 2005).

Rad Lakoffa i Johnsona (1980) začetak je konceptualne teorije metafore u kojoj se metafora definira kao konceptualna pojavnost koja nije vezana isključivo za jezik, nego općenito uz način razmišljanja. Prema navedenim autorima, metafora uključuje povezivanje dviju domena našega znanja pri kojem dolazi do jednosmjernog skupa preslikavanja (engl. *mapping*) iz polazne u ciljnu domenu. Bit je takve metafore razumijevanje i doživljavanje jedne vrste stvari ili pojave s pomoću karakteristika neke druge stvari ili pojave. Metaforičko razmišljanje takve vrste sustavno je jer se usredotočujemo na određeni vid koncepta ovisno o tome što je polazna domena. Pogledajmo sljedeće primjere:

- 9) a. *Djeca ne mogu probaviti toliko gradiva.*
- b. *Njezin mlađi sin doslovno guta SF romane.*
- c. *Opet se nešto kuha u njegovoj glavi.*

Navedeni su primjeri metaforički jer o idejama govorimo kao o hrani, a možemo ih svesti na jednu konvencionalnu konceptualnu metaforu: IDEJE SU HRANA. Motivacija za takvu konvencionalnu metaforu jest kulturna i iskustvena.¹⁰ Govornici različitih jezika koriste se nizom konvencionalnih jezičnih izraza kako bi što bolje opisali i naglasili odnose unutar ciljne domene.

Jedno od najvažnijih načela o prirodi metafore, tj. odnosa između polazne i ciljne domene, jest načelo nepromjenjivosti (engl. *invariance principle*; Lakoff, 1990, Turner, 1990, Lakoff, 1993). Prema načelu nepromjenjivosti metaforička preslikavanja čuvaju raspored polazne domene na način koji je u skladu sa strukturom ciljne domene. Govoreći o navedenom načelu, Turner (1990: 252) napominje ovo:

9 Valja napomenuti da se gramatičnost/negramatičnost u kognitivnoj lingvistici ne može izjednačiti s istim tradicionalnim terminom koji podrazumijeva viši stupanj isključivosti.

10 Za primjere konvencionalne metafore u hrvatskome vidi Žic-Fuchs (1991b).

In metaphor, we are constrained not to violate the image–schematic structure of the target; this entails that we are constrained not to violate whatever image–schematic structure may be possessed by non–image components of the target.

Kako navedeno načelo ne dopušta narušavanje predodžbeno–shematičnog ustroja ciljne domene, moguća su preslikavanja ograničena. Iako ciljnu domenu strukturiramo s pomoću polazne, naša znanja o obilježjima ciljne domene ograničavaju preslikavanja. Prema Lakoffu i Johnsonu (1980) preslikavanje je jednosmjerno, i to uvijek s polazne, jednostavnije domene, na ciljnu domenu, a predodžbeno–shematični ustroj polazne domene uvijek je jednostavniji od onog ciljne domene.¹¹

Istraživši radove kognitivnih lingvista i pregledavši primjere suvremenih rječnika koji se bave metaforom, Kövecses navodi najuobičajenije polazne i ciljne domene u engleskom jeziku te napominje da u »većini slučajeva polazne i ciljne domene nije moguće obrnuti« (2002: 16). Najčešće su polazne domene: LJUDSKO TIJELO, ZDRAVLJE I BOLEST, ŽIVOTINJE, BILJKE, ZGRADE I IZGRADNJA, STROJEVI I ALATI, IGRE I SPORTOVI, NOVAC I POSLOVNE TRANSAKCIJE, KUHANJE I HRANA, TOPLINA I HLADNOĆA, SVJETLO I TAMA, SILE te KRETANJE I SMJER. Najčešće su ciljne domene ove: OSJEĆAJI, ŽELJE, MORALNOST, MISLI, DRUŠTVO/NAROD, POLITIKA, EKONOMIJA, MEĐULJUDSKI ODNOSI, KOMUNIKACIJA, VRIJEME, ŽIVOT I SMRT, RELIGIJA te DOGAĐAJI I RADNJE. Kövecses zaključuje da su konceptualne metafore većinom jednosmjerne, dakle, preslikavanje se ostvaruje s konkretnije na apstraktniju domenu. Međutim, postoje i izuzeci, kao npr. dvosmjerna konceptualna metafora LJUTNJA JE OLUJA, odnosno OLUJA JE LJUTNJA (LJUTITA OSOBA)¹². U hrvatskome, npr., možemo čuti ovo:

- 10) a. *Imali smo dva burna sastanka.*
b. *Oluja je divljala više od 24 sata.*

Primjer (10a) ilustrira metaforu LJUTNJA JE OLUJA, a (10b) OLUJA JE LJUTNJA. Svakako valja napomenuti da dvosmjerne konceptualne metafore u pravilu rezultiraju određenim stilskim ili semantičkim pomakom (Kövecses, 2002: 25). Često je riječ o izrazima koji su svojstveni književnom izričaju, formalnom diskursu itd.

4.1.2.3. Metafora i kognitivno procesiranje

Želimo li konceptualne metafore klasificirati prema njihovoj kognitivnoj ulozi (Kövecses, 2002: 32), možemo govoriti o trima osnovnim skupinama: 1)

- 11 Priroda preslikavanja i razina shematičnosti polazne i ciljne domene izvor su rasprava velikog broja kognitivnih lingvista (vidi Clausner i Croft, 1997, Grady, 1997) koji pokušavaju preoblikovati određene aspekte konceptualne teorije metafore. Jedan od temeljnih problema proizlazi iz zaključka da ciljna domena ima predodžbeno–shematični ustroj koji može 'nadvladati' (engl. *override*) samu metaforu (Lakoff: 1993: 216). Drugo je teorijsko pitanje vezano uz visoki stupanj shematičnosti pojedinih metafora, što navodi na zaključak da je moguće govoriti o jednakoj, veoma shematičnoj konceptualnoj strukturi, prisutnoj u različitim kognitivnim domenama (Glucksberg, 2001, Jackendoff i Aaron, 1991), a ne o metaforičkom preslikavanju.
- 12 Navedena metafora i primjeri temelje se na engleskim primjerima koje nudi Kövecses. No, valja napomenuti kako je dvosmjernost metafore u ovom slučaju zapravo omogućena personifikacijom OLUJA JE LJUTITA OSOBA.

strukturne, 2) ontološke i 3) orijentacijske. Strukturne metafore omogućavaju govorniku da shvati ciljni koncept A s pomoću strukture polaznog koncepta B, kao npr. kod metafore VRIJEME JE KRETANJE. Uloga je ontoloških metafora da općim kategorijama apstraktnih ciljnih koncepata daju određeni ontološki status. Naše se iskustvo time svodi na nešto opipljivije, neposrednije i osnovnije poput predmeta, spremnika i sl. te time dobiva jasnije granice i strukturu. Jedan je od primjera ontološke metafore i personifikacija koja, prema Kövecsesu, »koristi jednu od najboljih polaznih domena koje imamo – nas same« (2002: 35). Za orijentacijske metafore može se reći da ciljne koncepte organiziraju u koherentniji sustav. Većina ih je povezana s osnovnom prostornom orijentacijom, a služe konceptualnom objedinjavanju određenih ciljnih koncepata. Poznati primjeri orijentacijskih metafora jesu: VIŠE JE GORE I MANJE JE DOLJE koje kognitivno objedinjuju primjere poput:

- 11) a. *Cijena dionica neprestano raste.*
- b. *Državna blagajna se puni sporije negoli prošle godine.*
- c. *Cijene dionica padaju.*
- d. *Državna blagajna se prazni brže negoli prošle godine.*

Orijentacijske metafore dotiču još jedno važno pitanje, a to je pitanje vezano uz prirodu metafore. Naime, metafora se zasniva na znanju, ali i na predodžbi (Kövecses, 2002: 36). Kod metafora utemeljenih na našem znanju o određenim konceptima, ono što preslikavamo iz polazne u ciljnu domenu elementi su znanja. S druge strane, kod metafora utemeljenih na predodžbenim shemama ono što preslikavamo konceptualni su elementi predodžbenih shema. Sljedeće poglavlje daje kratak opis veze predodžbenih shema i metafore.

4.1.2.4. Metafora i predodžbene sheme

Osnovne predodžbene sheme nastaju u ljudskoj interakciji s okolinom, a predstavljaju shematsku verziju predodžbi koje izrastaju iz domena poput spremnika, putova, veza, sila, ravnoteže itd. Priroda predodžbenih shema može se razmatrati na dva načina – s obzirom na njihovu ulogu u jezičnom strukturiranju prostora (Talmy, 1988, 2000: 177) te s obzirom na njihovu ulogu u strukturiranju netjelesnog iskustva s pomoću metafore (Lakoff, 1987: 453; Johnson, 1987: 29). Ljudsku interakciju s okolinom i navedenu dvostrukost predodžbenih shema Kövecses (2002: 37) komentira ovako:

Interactions such as these occur repeatedly in human experience. These basic physical experiences give rise to what are called image-schemas, and the image-schemas structure many of our abstract concepts metaphorically. Here are some examples:

<i>Image-Schema</i>	<i>Metaphorical Extension</i>
<i>in-out</i>	<i>I'm out of money.</i>
<i>front-back</i>	<i>He's an up-front kind of guy.</i>
<i>up-down</i>	<i>I'm feeling low.</i>
<i>contact</i>	<i>Hold on, please...</i>

An interesting property of image-schemas is that they can serve as the basis of other concepts. Thus, for example, the motion schema underlies the concept of a journey.

U analizi posvojnih izraza Langacker (1993: 2–3) ustraje na visokom stupnju apstraktnosti predodžbenih shema, što je u neposrednoj vezi s ulogom koju je predodžbenim shemama pripisao Lakoff (1990). Naime, njihova je zadaća osigurati načelo nepromjenjivosti pri metaforičkom proširenju. Langacker navodi primjer predodžbene sheme *izvor–put–cilj* te naglašava da se navedena shema ne može odnositi isključivo na fizičko kretanje, odnosno fizički prostor, već mora biti zajednička za obje domene uključene u metaforu, te time izuzetno apstraktna. Navedeno obilježje navodi Langackera da predodžbene sheme shvaća radije kao kognitivne sposobnosti nego kao koncepte.¹³

4.1.2.5. Metafora i metonimija

Konceptualna metafora u uskoj je vezi s konceptualnom metonimijom. Kao što je već ranije rečeno, konceptualna je metonimija spoznajni proces u kojem jedan konceptualni entitet omogućava umni pristup drugomu konceptualnom entitetu unutar iste domene. U primjeru:

12) *Sveučilište se sigurno neće složiti s novim prijedlogom.*

rabimo metonimiju INSTITUCIJA ZA ODGOVORNE LJUDE (usp. Lakoff i Johnson, 1980: 38) u kojoj nam »sveučilište« služi kao referentna točka za umni pristup odgovornim ljudima unutar iste kognitivne domene.

Za potrebe ovoga rada ključno je napomenuti da o metafori i metonimiji govorimo prije svega kao o vidovima konstruiranja značenja koji imaju važnu spoznajnu ulogu u shvaćanju svijeta. Oba su kognitivna procesa konceptualni fenomeni koji su ponajprije vezani uz ljudski način razmišljanja. Dok konceptualna metafora povezuje dvije odvojene domene, kod konceptualne metonimije jedan konceptualni entitet omogućava konceptualni pristup drugomu unutar iste domene. Jednako kao i metafora i metonimija je iskustveno motivirana (Lakoff i Johnson, 1980: 39). Ona je sastavni dio izgradnje konceptualnih kategorija radijalnog tipa te je sustavni karakter.

Novija kretanja u teoriji konceptualne metafore i metonimije (Radden i Kövecses, 1999, Barcelona, 2000, Turner i Fauconnier, 2000, Barcelona, 2003, Kövecses, 2000, 2002, 2005) ističu složenost navedenih procesa i znatno proširuju polje istraživanja. Detaljno se bave povezanošću metafore i metonimije te njihova mjesta unutar složenoga konceptualnog sustava koji uključuje tzv. *umne* (ili konceptualne) prostore (engl. *mental space*) odgovorne za uspostavljanje raznovrsnih odnosa između konceptualnih domena.

Iscrpnija bavljenja metonimijom dovela su do pokušaja ponovnog definiranja metonimije kao odnosa između (p o d) o m e n a (engl. *subdomains*) (Barcelona, 2003), a ne konceptualnih entiteta unutar iste sheme ili domene. Nova definicija kaže da navedeni entiteti sami po sebi imaju složenu konceptualnu struk-

13 Langacker (1993) dalje napominje da bi takve temeljne predodžbene sheme, suprotno Lakoffu (1987) i Johnsonovu (1987) mišljenju, predstavljale urodene kognitivne sposobnosti. Izrazitu iskustvenu osnovu imaju tzv. konceptualni arhetipovi (engl. *conceptual archetypes*) poput ljudskog tijela, ljudskog lica, kretanja predmeta kroz prostor itd.

turu te se mogu nazvati domenama. Temeljni je problem nemogućnost jasnog razdvajanja metafore i metonimije. Barcelona (2003: 230) ističe:

First, a cognitive domain is understood by Langacker (1987: 154–158), Taylor (1995: 83–87), and most other cognitive linguists as an 'encyclopedic' domain (i. e. including all the entrenched knowledge about the domain that a speaker may have). Thus, it will normally vary in breadth from person to person, and may not have precise boundaries. If that is the case, i. e. if no neat distinction between two domains can be established, how, then can metonymy reliably be distinguished from metaphor?

4.1.2.6. Lik i pozadina

Treća vrsta usporedbe koju valja spomenuti jest odnos lika i pozadine. Navedene termine u kognitivnu lingvistiku je uveo Leonard Talmy (1972) da bi opisao sustav u kojem je jedan koncept referentna točka ili usidrenje (engl. *reference point*) drugom konceptu (2000: 311). Jedan od najvažnijih shematskih sustava uključenih u takvo kognitivno usidranje jest pažnja i njezina dinamična distribucija. Kognitivna funkcija lika, odnosno pozadine određena je nizom svojstava dvaju koncepata. Lik je općenito manje poznato mjesto ili manji, pokretljiviji, strukturno jednostavniji i istaknutiji predmet. Pozadina je poznatije mjesto ili veći, statičniji, strukturno složeniji predmet potisnut u pozadinu. Navedeni konceptualni par zauzima središnje mjesto u strukturiranju, razumijevanju i opisu prostora, točnije mjesta i kretanja. Navedene prostorne veze izriču se odnosom lika i pozadine. Primjer (13a) opisuje mjesto, a (13b) kretanje:

- 13) a. Čaša (lik) je na stolu (pozadina).
b. Barbara (lik) je otišla u svoju sobu (pozadina).

Zbog navedenih obilježja, odnos lika i pozadine je asimetričan. Pogledajmo sljedeće primjere (Talmy, 2000: 314):

- 14) a. Bicikl je blizu kuće.
b. ?? Kuća je blizu bicikla.

Iako prijedlog *blizu* označava simetričan odnos, primjer (14b) zvuči neobično. Naime, reciprocitet prisutan u primjerima (14a) i (14b) ne proizvodi simetričan odnos jer jezik nužno nameće semantiku lika i pozadine, čak i kada govornik to ne želi.

Odnos lika i pozadine prisutan je i u strukturi složene rečenice. Asimetričnost je vidljiva u odnosu glavne i zavisne rečenice:

- 15) Spavao je (lik) dok je ona učila (pozadina).

Radnja zavisne rečenice konceptualizira se kao pozadina za radnju glavne rečenice.

U Langackerovu (Langacker, 1987: 120–122) opisu semantičke strukture razmještaj prizora (ili scene) razmatra se s pomoću dvaju ključnih pojmova: lika prvog plana (engl. *trajectory*) i lika drugog plana (engl. *landmark*). Navedeni pojmovi »omogućuju razumijevanje značenja gramatičkih

struktura i njihovih međusobnih ovisnosti« (Tabakowska, 2005: 44). Usporedimo li Langackerov opis s Talmyjevim, vidjet ćemo da Langacker likove prvog i drugog plana ne povezuje s pažnjom. Smatra da su lik i pozadina konceptualno neovisni o središtu pažnje (vidi Croft i Cruse, 2004: 58). Langacker (1987: 121–122) ih vezuje uz perspektivu, a smatra ih temeljnim kognitivnim funkcijama temeljenim na usporedbi dvaju elemenata referentnog prizora pri kojem se prosudba temelji na kontrastu. Uzmimo primjer aktivne i pasivne rečenice (Tabakowska, 2005: 45):

- 16) a. *Predsjednik je primio veleposlanika.*
- b. *Veleposlanik je primljen od predsjednika.*

Navedene rečenice generativna gramatika smatra značenjskim ekvivalentima izvedenima na temelju strukturnih transformacija. Nasuprot tomu, kognitivna ih gramatika smatra značenjski različitim, a razliku objašnjava prema tome koji je lik u prizoru istaknut. Gramatički je subjekt lik prvoga plana istaknut iz pozadine koju čini ostatak rečenice. Objekt je lik drugog plana i element navedene pozadine.

4.1.3. Perspektiva / smještenost

Važnost perspektive u jeziku tradicionalno se vezuje za deiksu, tj. elemente koji upućuju na prostorno i vremensko okruženje. No, osim prostorno-vremenske smještenosti, govornik posjeduje i svojevrstu epistemičku perspektivu koja ovisi o njegovu mjestu u svijetu i znanju o svijetu te uključuje osobne stavove i uvjerenja o relevantnom kulturno-društvenom okruženju.

4.1.3.1. Točka gledišta

Točka gledišta može se definirati s pomoću dvaju preciznijih pojmova (Langacker, 1987: 123), a to su točka promatranja prizora i orijentacija. Kao što i samo ime kaže, točka promatranja prizora mjesto je s kojeg se promatra određeni prizor. Orijehtacija se odnosi na okomitost koja je u izravnoj vezi s prirodnom uspravnosću ljudskoga tijela, a njezina je varijacija u konstruiranju značenja prilično rijetka.

Jezični izrazi odražavaju konceptualizaciju scene s obzirom na to gdje se nalazi gledatelj/govornik i koja mu je točka promatranja prizora. Uzmimo primjer koji navodi Tabakowska (2005: 47):

- 17) *Pošta je dvije stanice iza kolodvora.*

U navedenom se primjeru točka promatranja prizora konvencijom poistovjećuje s govornikovom točkom promatranja. Govornikova točka promatranja može biti i izrečena:

- 18) *Pošta je dvije stanice iza kolodvora, ako brojimo od stanice gdje se sad nalazim.*

Valja spomenuti i tzv. prijenos u umnom (konceptualnom) prostoru (engl. *mental transfer*) do kojeg dolazi kod preuzimanja točke promatranja drugog promatrača (često primatelja iskaza).

4.1.3.2. Deiksa

Deiksa kao vid konstruiranja značenja podrazumijeva korištenje određenih elemenata smještenosti subjekta da bi se opisao relevantni dio prizora (vidi Croft i Cruse, 2004: 59). Deiktički jezični elementi, poput osobnih i pokaznih zamjenica te oznake glagolskih vremena, mogu se definirati isključivo u odnosu na govorni čin, odnosno mjesto i vrijeme govorenja.

Smještenost sudionika u govornom činu uvelike ovisi i o njihovu znanju o svijetu, uvjerenjima i stavovima, što utječe na strukturu jezika kojim se služe. Navedenu smještenost Langacker naziva epistemičkom¹⁴ (1987: 126). Epistemička smještenost (engl. *epistemic ground*) znatno određuje što ćemo i kako reći, a najjednostavniji primjer takve epistemičke perspektive uporaba je određenih i neodređenih članova u engleskom jeziku (Croft i Cruse, 2004: 60):

- 19) a. *Did you see a hedgehog?*
b. *Did you see the hedgehog?*

Primjer (19a) opisuje ježa kao nepoznatog, dok (19b) smatra ježa elementom epistemičke smještenosti govornika i slušatelja.

Pored prostorno-vremenske i epistemičke deikse, postoji i pragmatički orijentirana vrsta perspektive koju (pragma)lingvisti¹⁵ nazivaju empatija, za koju tvrde da je sastavni dio niza gramatičkih konstrukcija. Koristeći, npr., pasiv umjesto aktiva, moguće je iskazati empatiju prema subjektu u pasivnoj rečenici.

4.1.3.3. Subjektivnost i objektivnost

Prema Langackeru (1987: 128), opozicija subjektivnost / objektivnost zasniva se na dvojakoj ulozi elemenata koji utječu na smještenost. Naime, navedeni elementi služe kao izvor semantičke strukture, ali i kao njezini sudionici. Razmotrimo sljedeće primjere:

- 20) a. *Nemoj mi lagati!*
b. *Nemoj lagati svojoj majci!*

Primjer (20a) prikazuje uobičajeno subjektivno konstruiranje značenja pri kojem govornik koristi zamjenicu kao deiktički element i time definira svoj identitet u odnosu na situaciju govornog čina. Primjer (20b) primjer je objektivizacije, pri čemu govornik opisuje sebe neovisno o samom govornom činu (Croft i Cruse, 2004: 62).¹⁶

14 Langacker (1987: 126) koristi naziv *epistemic ground* kako bi označio sve aspekte prizora odnosno situacije u kojoj se nalaze njezini sudionici te uzima u obzir njihovo znanje o svijetu, osobna mišljenja i stavove. Termin *ground* u navedenom izrazu valja razlikovati od njegova značenja u opisu opozicije lika i pozadine.

15 Empatijom kao sastavnicom značenja gramatičkih struktura bavili su se Kuno i Kaburaki (vidi Kuno i Kaburaki, 1977), dakle pragmatički orijentirani lingvisti koji su prethodili kognitivnim lingvistima.

16 Valja napomenuti da Langacker subjektivizaciju, kao specifičnu vrstu značenjskog proširenja, smatra jednim od najvažnijih čimbenika u procesu gramatikalizacije (Langacker, 1990). Langacker govori i o tzv. krajnjoj subjektivizaciji (engl. *extreme subjectifica-*

4.1.4. Konstitucija / geštalt

U analizi jezičnih struktura i značenja, kognitivni lingvisti služe se fenomenološkim pojmovima (vidi Albertazzi, 2000: 13) koji, između ostalog, dolaze iz geštalt psihologije. Konceptualni se sadržaj analizira s pomoću struktura koje se u prirodnom jeziku pojavljuju kao rezultat ljudske sposobnosti da se složena slika ili predmet vidi i izgradi od naizgled nepovezanih perceptivnih podražaja.

4.1.4.1. Strukturna shematizacija

Strukturna se shematizacija odnosi na konceptualizaciju topoloških, meronomičkih i geometrijskih struktura entiteta i njihovih sastavnih dijelova (Croft i Wood, 2000: 67, Croft i Cruse, 2004: 63). Prvi je vid strukturne shematizacije pojedinačnost (engl. *individuation*).

Vid pojedinačnosti odnosi se na ovisnost određenih konceptualnih struktura o tome smatra li se određeni dio strukture omeđenim (engl. *bounded*) ili neomeđenim (engl. *unbounded*), što izravno utječe na gramatička svojstva jezika. Predodžba o strukturnim svojstvima određenih entiteta često se vidi u odabiru jednine ili množine imenica ili pak glagolskog vida. Pogledajmo sljedeća dva primjera:

- 21) a. *Barbara je pospremila sobu.*
b. *Barbara je pospremala sobu.*

Langacker (1987: 258–266) svršenost i nesvršenost procesa uspoređuje s karakterizacijom brojivih i nebrojivih imenica. Brojive imenice su omeđene, dok su nebrojive neomeđene (Langacker, 1987: 200–205). Brojiva imenica odgovara konceptualnoj regiji koja je omeđena unutar neposrednog opsega semantičke strukture. Isto se može reći i za svršeni proces pospremanja sobe u primjeru (21a). Nebrojive imenice odgovaraju shvaćanju mase koju smatramo neomeđenom jer manja ili veća količina, npr. šećera, ostaje kvalitativno ista bez obzira na količinu. Navedeno objašnjenje neomeđenosti nebrojive imenice može se primijeniti u opisu nesvršenog procesa u primjeru (21b).

Drugi je vid jedinstvo (engl. *unity*). Pojam jedinstva vidljiv je, npr., kod imenice *grupa* ili *zbor*. One predstavljaju omeđeni entitet kod kojeg se govornikova predodžba temelji na jedinstvu omeđenoga entiteta, iako se sastoji od distinktivnih dijelova.

Kognitivni proces shematizacije izražava se i u činjenici da je ljudski um u stanju sustavno izabrati određene vidove referentne scene koji će predstavljati cjelinu (Talmy, 2000: 177). Opisujući jezičnu reprezentaciju prostora, Talmy naglašava kako je njezina temeljna karakteristika *shematičnost*. Određeni vidovi prostornog prizora izravno su označeni jezičnim elementima, dok su ostali jednostavno zanemareni.

tion; Langacker, 2003) (prijevod R. G.) kojoj pripisuje središnju važnost u analizi značenja engleskih modala i uporabe jednostavnog sadašnjeg vremena (engl. *Simple Present Tense*).

Valja reći i nekoliko riječi o tzv. pojedinačnim shemama¹⁷ (engl. *individual schemas*; Talmy, 2000: 220). One su rezultat pojedinačnih prostornih izraza kao što su prijedlozi. Njihove se značajke mogu istražiti na trima razinama: 1) razina sastavnih dijelova navedenih shema (točke, omeđene i neomeđene linije itd.), 2) značajke njihova »ponašanja«, 3) odnos pojedinačnih shema unutar šireg sustava korištenja shema. Tri su osnovne značajke vezane za ponašanje shema:

- A) idealizacija
- B) mogućnost apstrahiranja
- C) topologija

Idealizacija se odnosi na proces primjene (Talmy, 2000: 220) pri kojoj je referentni prostorni entitet konceptualno idealiziran s obzirom na shemu koja se primjenjuje. Dakle, idealizacija se odnosi na procese pri kojima se poznati, uobičajeni predmeti sa svom svojom »punoćom« i dimenzijama svode na shemu koja im se pripisuje. Navedeni procesi sličie procesima percepcije i geštalta. Primjer je idealizacije, npr., svodenje planeta na točku u prostoru uporabom prijedloga *blizu*:

22) *Asteroid je već prilično blizu Zemlje.*

Mogućnost apstrahiranja komplementarna je idealizaciji. Dok se idealizacijom pronalaze sličnosti između određenog predmeta i sheme, apstrahiranjem se zanemaruje ostatak. Tako, npr., pri uporabi prijedloga *u* nije važno je li referentni predmet ispunjen tekućinom ili zrakom, odnosno jesu li strane koje ga omeđuju ravne ili oble.

Topologija naglašava konceptualnu organizaciju jezika koja zanemaruje oblik i veličinu. Uporaba navedenog prijedloga *u* zahtijeva idealizaciju referentnog predmeta na površinu koja može biti dovoljno zakrivljena da definira volumen. No, ta ista površina može imati oblik kutije, zdjele ili zmičastog bazena, može biti otvorena ili poluotvorena, mikroskopski sitna ili ogromna itd.

Nekoliko je pitanja vezanih uz odnos pojedinačnih shema unutar jedne konceptualne domene. Koja načela utječu na izbor određene sheme? Kakav je semantički odnos između pojedinačnih shema? Kako izbor shema utječe na prostornu domenu u cjelini? (Talmy, 2000: 225). Različite sheme mogu se primijeniti na jedan te isti prostorni entitet a, ovisno o primijenjenoj shemi, određeni je skup obilježja naglašen odnosno zanemaren. Takva alternativna shematizacija pojavljuje se u dvama oblicima. U prvom je jedan predmet dio različitih prostornih konfiguracija. U drugom je jedna prostorna konfiguracija podložna različitim shematizacijama.

Prvi oblik shematizacije odnosi se na činjenicu da isti predmet može biti dio različitih prostornih konfiguracija i time podložan alternativnim shematizacijama. Stoga, npr., *kutija* može imati konceptualnu ulogu pozadine za različite likove koji predstavljaju različite prostorne odnose. Tako može biti lopta *u* ku-

17 Navedeni termin valja razlikovati od *sheme* koju koristi Langacker (1987) u opisu strukture kategorija. Talmyjeve sheme vezane su uz predodžbene sheme.

tiji, škare *na* kutiji ili, npr., igračka *blizu* kutije. Ovisno o tome koji se prijedlog koristi, *kutija* postaje dijelom različitih konfiguracija. Navedeno predočavanje geometrijskih i topoloških struktura predmeta uključuje *predodžbene sheme* poput spremnika ili plohe. Croft i Cruse (2004: 65) daju primjer *zdjele* koja je svojim oblikom podložna predodžbi spremnika, no alternativna shematizacija dozvoljava predočavanje *zdjele* kao plohe, poput primjera:

23) *Na zdjeli je toliko prašine da po njoj možeš pisati.*

Drugi oblik shematizacije odnosi se na situaciju u kojoj je ista konfiguracija (poput određenog lika smještenog ili u pokretu u odnosu na određenu pozadinu) podložna različitim shematizacijama. Talmy (2000: 227) navodi primjer polja pšenice i čovjeka koji prelazi s jedne strane polja na drugu. Kažemo li da čovjek prelazi *preko* polja, zanemarujemo činjenicu da je polje puno pšenice, a uzimamo u obzir da polje predstavlja vodoravni, omeđeni komad zemlje. Koristimo li prijedlog *kroz*, naglašavamo pšenicu, odnosno medij kojim je ispunjeno polje, a zanemarujemo ravnu površinu omeđenog komada zemlje.

Zadnji element strukturne shematizacije koji ćemo spomenuti jest *predodžbena shema skale koja domeni osigurava dimenziju vezanu uz stupnjevanje. Svojstva koja se stupnjuju obično se izjednačuju sa stupnjem istaknutosti* pa je stoga kognitivno opravdanije reći:

24) *Stari priključak je deset puta veći nego ovaj novi.*

nego:

25) *Novi priključak je deset puta manji nego stari.*

Naravno, primjer (24) kognitivno je opravdan u kontekstu u kojem su uloge pridjeva *velik* i *malen* na određeni način obrnute. Naime, ako se smanjenje veličine priključka uzima kao važan napredak u tehnologiji kojemu se teži, tada je navedeni primjer kognitivno opravdan.

4.1.4.2. Dinamika sile

Dinamika je sile (engl. *force dynamics*) konstitutivni vid konstruiranja značenja koji Talmy (1988, 2000: 219) definira kao semantičku kategoriju koja se odnosi na interakciju entiteta s obzirom na silu. U kognitivnoj semantici zamjenjuje tradicionalne termine vezane za »uzročnost« te ih povezuje s nizom srodnih odnosa kao što su 'dopuštanje', 'sprečavanje', 'pomaganje' itd. (vidi Talmy, 2000: 409). Nadalje, dinamika sile vezuje se za rečenične uloge, kako promjenjivih tako i nepromjenjivih vrsta riječi. U engleskom jeziku važno mjesto za navedenu semantičku kategoriju imaju prijedlozi, veznici te modalni glagoli.

Važno je napomenuti da Talmy dinamiku sile smješta u ono što naziva »temeljne semantičke kategorije« (2000: 411) koje su razvidne u mnogim jezicima, a vezujemo ih uz gramatiku, odnosno gramatičke kategorije. Jedan je od ciljeva bavljenja dinamikom sile opisati u kakvom je odnosu način strukturiranja jezičnog značenja s konceptualnom organizacijom ostalih kognitivnih sustava, poput percepcije, razumijevanja i rasuđivanja. Cilj je Talmyjeve analize jezika pokazati kako jezična dinamika sile strukturira poimanje fizičkih i psiholoških

elemenata. Također ga želi usporediti s »laičkim« i znanstvenim umnim modelima koje koristimo da bismo razumjeli i rasuđivali o tim istim elementima. Razmotrimo sljedeće primjere minimalnih parova u engleskom jeziku koji ilustriraju dinamički neutralne izraze (i), odnosno izraze koji uključuju dinamiku sile (ii) (Talmy, 2000: 412):

26) fizički aspekt

i. *The ball was rolling along the green.*

ii. *The ball kept (on) rolling along the green.*

27) fizički/psihološki aspekt

i. *John doesn't go out of the house.*

ii. *John can't go out of the house.*

Uporabom glagola *keep* od neutralnog izraza u (26i) dobiva se dinamičan izraz (26ii) u kojem se dinamika sile može interpretirati na dva načina. Prvo, lopta ima tendenciju mirovanja koju sprečava neka vanjska sila, poput vjetra, ili, drugo, lopta ima tendenciju kretanja koju sprečava neko vanjsko suprotstavljanje, poput trave na kojoj se lopta nalazi. U primjeru (27i) neutralni izraz daje objektivno viđenje Johnova izlaska. No, (27ii) daje drugačiju sliku. U njoj pored Johnova izlaska imamo i složenu dinamiku sile: John *želi* ići van, dakle postoji dinamična tendencija k izlasku. Također postoji i svojevrsna sila ili zapreka toj tendenciji koja rezultira njegovim ostankom u kući jer je sila zapreke očigledno jača.

Talmyjeva dinamika sile u uskoj je vezi s Langackerovim modelom bilijske kugle (engl. *billiard-ball model*; Langacker, 1991: 13). Navedeni model pretpostavlja da svijet vidimo ispunjen statičnim i pokretnim elementima. Karakteristika je pokretnih elemenata kretanje kroz prostor, ali i kontakt i pokretanje drugih, statičnih elementa. Njihova se interakcija u jeziku kodira različitim simboličkim strukturama (vidi Maldonado, 1993: 545) koje se odnose na fizičke i apstraktne odnose sila i energije. Maldonado (1993: 546) daje sljedeće primjere:

28) a. *Juan (*se) cayó al agua con toda elegancia.*

'Juan je pao u vodu s puno elegancije.'

b. *Juan se (*0) cayó al agua vestido.*

'Juan je pao u vodu odjeven.'

Objašnjenje sankcioniranja uporabe zamjenice *se* u (28a) leži u činjenici da Juan ne pruža otpor prirodnoj sili gravitacije, a takva se neutralna dinamika sile u navedenoj interakciji u španjolskom kodira neobilježenom glagolskom strukturom bez *se*. Nasuprot tomu, u primjeru (28b) interakcija je elemenata suprotna od očekivanog, a subjektova promjena pozicije nije uzrokovana njegovom voljom. Navedena se situacija jezično kodira uporabom zamjenice *se*.

4.1.4.3. »Stvari« i relacije

Zadnji konstitutivni vid koji ćemo spomenuti jest tzv. (ne)relacijsko svojstvo entiteta. Langacker (1987: 214–216) navedeni vid objašnjava razlikom između imenica koje su konceptualno »stvari« (engl. *things*) te pridjeva i glagola koji

su konceptualno relacije. Dakle, semantička je struktura jezičnih izraza imenska ili relacijska. Relacijske semantičke strukture dijele se na procese i nevremenske relacije (engl. *atemporal relations*; Langacker, 1987: 214). Procese vezujemo uz glagole, a nevremenske relacije uz pridjeve, participije, prijedloge itd.

Imenska semantička struktura profilira »stvar«, točnije područje unutar domene koju karakterizira grupa međusobno povezanih entiteta. Pri tome veze koje čine međupovezanost nisu profilirane. Razlika je između imenskih i relacijskih struktura u tome što relacijska semantička struktura profilira navedene veze.

Ukratko, imenica profilira stvar, glagol profilira proces, a pridjevi, participi, prijedlozi itd. profiliraju relaciju koja nije proces, dakle ne uključuje postupno praćenje, već je navedeni odnos sagledan holistički, tj. kao rezultat sažimanja (vidi Langacker, 2001: 10).¹⁸ Uzmimo primjer glagola *kupiti*. U hrvatskome jeziku glagol *kupiti* profilira svršeni proces, dakle proces koji se smatra omeđenim i time »nedjeljivim«. Derivacijskim morfemom *-ac* pomičemo profil s procesa označenog glagolom na središnjeg sudionika i dobivamo vršitelja radnje, tj. imenicu *kupac*. Novonastaloj imenici početni je proces i dalje temeljni konceptualni sadržaj.

Za razliku od procesa koji uključuje postupno praćenje, nevremenske relacije uključuju sažimanje. Koristimo li glagol *kupiti* za tvorbu glagolskog pridjeva trpnog, dobivamo strukturu koja odgovara participu koji je rezultat sažimanja. Time *kupljen* dobiva rezultativno značenje koje je u hrvatskome vidljivo u pasivnim konstrukcijama ili primjerima gdje participi imaju pridjevsku ulogu i modificiraju imenicu.

5. Zaključak

Cilj je ovoga rada bio dati sažet pregled osnovnih vidova konstruiranja značenja, odnosno procesa odgovornih za konceptualizaciju koja je, prema kognitivnolingvističkom poimanju prirode jezika, odgovorna za sve njegove složenosti i detaljnosti. Rad je ponudio i kratak opis i prijevod temeljnih kognitivnolingvističkih pojmova¹⁹ koji mogu poslužiti kao polazište za novo promišljanje jezičnih pojavnosti *na* hrvatskom i *u* hrvatskom jeziku. Vidovi konstruiranja značenja sažeto opisani u ovome radu tek su naznaka širine kognitivnolingvističkoga teorijskog okvira. Detaljnost i preciznost, primjerice, Langackerova ko-

18 Za karakteristike jezične realizacije postupnog praćenja kod hrvatskog perfekta te za ulogu l-participa vidi kognitivnu analizu kategorije gotovosti (Stanojević i Geld, 2005). Uloga se participa razmatra u interakciji s postupnim praćenjem, točnije razvojnim fazama svršenog i nesvršenog procesa. Autori navode mogućnost da u mnogim slavenskim jezicima pomoćnom glagolu *biti* slabi prototipna uloga pri kojoj nevremenskoj relaciji osigurava vremenski profil. Naime, navedenu ulogu često preuzima particip čime slabi njegova karakterizacija kao nevremenske relacije.

19 Iskreno zahvaljujem prof. dr. Mileni Žic-Fuchs, prijatelju i kolegi Mateuszu-Milanu Stanojeviću, te prof. dr. Ricardu Maldonadu na nesebičnim komentarima i pomoći.

gnitivnogramatičkog sustava i termina, zaslužuju biti tema jednog sasvim novog rada. Jednaku bi pozornost sigurno valjalo pružiti i kognitivnolingvističkom doprinosu razvoju kognitivne znanosti te mjestu kognitivne lingvistike u interdisciplinarnim istraživanjima složenosti ljudske kognicije i njezina percepcijskog karaktera.

Literatura

- Albertazzi, L. (2000) Which semantics? U: Albertazzi, L. (ur.), *Meaning and Cognition, A multidisciplinary approach*. Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins.
- Barcelona, A. (ur.) (2000) *Metaphor and Metonymy at the Crossroads. A Cognitive Perspective*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Barcelona, A. (2003) Metonymy in Cognitive Linguistics: An Analysis and a Few Modest Proposals. U: Cuyckens, H., Berg, T., Dirven, R. i Klaus-Uwe Panther (ur.), *Motivation in Language, Studies in Honour of Günter Radden*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Belaj, B. (2004) *Pasivna rečenica*. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet.
- Brdar, M., R. Brdar-Szabó (2003). Metonymic coding of linguistic action in English, Croatian and Hungarian. Panther, Klaus-Uwe i Linda L. Thornburg, eds. *Metonymy and Pragmatic Inference*, 241–266.
- Chomsky, N. (1972) *Language and Mind, Enlarged Edition*. New York/San Francisco/ Chicago/Atlanta: Harcourt, Brace, Jovanovich.
- Chomsky, N. (1981) *Lectures on Government and Binding*. Dordrecht: Foris.
- Chomsky, N. (1975) *Reflections on Language*. New York: Pantheon.
- Chomsky, N. (1965) *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- Clausner, Timothy C. i Croft, W. (1997) The productivity and shematicity of metaphor. *Cognitive Science* 21, str. 247–282.
- Croft, W. i E. J. Wood (2000) Construal operations in linguistics and artificial intelligence. U: Albertazzi, L. (ur.), *Meaning and Cognition, A multidisciplinary approach*. Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins.
- Croft, W. i D. A. Cruse (2004) *Cognitive Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ellis, Nick C. (2003) Constructions, Chunking, and Connectionism: The Emergence of Second Language Structure. U: Doughty, C. and Long, M. (ur.) *The Handbook of Second Language Acquisition*. Malden/Oxford/Melbourne/Berlin: Blackwell Publishing Ltd.
- Fauconnier, G. i M. Turner (2000) Compression and global insight. *Cognitive Linguistics*. 11 (3–4), str. 283–304.
- Fillmore, C. J. (1985) Frames and the semantics of understanding. *Quaderni di Semantica*. VI (2), str. 222–254.
- Glucksberg, S. (2001) *Understanding figurative language*. Oxford: Oxford University press.
- Grady, J. E. (1997) A typology of motivation for conceptual metaphor: correlation vs. resemblance. U: Gibbs, R. W. i G. J. Steen (ur.), *Metaphor in Cognitive Linguistics*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Company
- Heider, E. R. (1971) »Focal« color areas and the development of color names. *Developmental Psychology*, 4, str. 447–455.
- Heider, E. R. (1972) Universals in color naming and memory. *Journal of Experimental Psychology*. 93 (1), str. 10–20.
- Jackendoff, R. i D. Aaron (1991) Review of George Lakoff and Mark Turner, *More than cool reason: a field guide to poetic metaphor*. *Language* 67, str. 320–338.

- Johnson, M. (1987) *The Body in the Mind. The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason*. The University of Chicago Press, Chicago and London.
- Kövecses, Z. (2002) *Metaphor. A Practical Introduction*. Oxford University Press.
- Kövecses, Z. (2000) The scope of metaphor. U: Barcelona, A. (ur.), str. 79–92.
- Kövecses, Z. (2005) *Metaphor in Culture, Universality and Variation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kövecses, Z. i G. Radden (1998) Metonymy: Developing a cognitive linguistic view. *Cognitive Linguistics* 9 (1), str. 37–77.
- Kuno, S. i Kaburaki, E. (1977) Empathy and syntax. *Linguistic Inquiry* 8: 627–672.
- Lakoff, G. (1987) *Women, Fire and Dangerous Things: What Categories Reveal about About the Mind*. Chicago/London: University of Chicago Press.
- Lakoff, G. i M. Johnson (1980) *Metaphors We Live By*. Chicago: Chicago University Press.
- Lakoff, G. (1990) The invariance hypothesis: is abstract reasoning based on image–schemas? *Cognitive Linguistics*. 1 (1), str. 39–74.
- Lakoff, G. (1993) The contemporary theory of metaphor. U: Ortony, A. (ur.), *Metaphor and Thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lakoff, G. i M. Turner (1989) *More than Cool Reason. A Field Guide to Poetic Metaphor*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Langacker, Ronald, W. (1987) *Foundations of Cognitive Grammar*, Vol. 1: *Theoretical Prerequisites*. Stanford: Stanford University Press.
- Langacker, Ronald, W. (1988) A usage–based model. U: Brygida Rudzka–Ostyn (ur.), *Topics in Cognitive Linguistics*, str. 127–161. (Current Issues in Linguistic Theory 50) Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Langacker, Ronald, W. (1990) Subjectification. *Cognitive Linguistics* 1–1 (1990), 5–38.
- Langacker, Ronald, W. (1991) *Foundations of Cognitive Grammar*, Vol. 2: *Descriptive Application*. Stanford: Stanford University Press.
- Langacker, Ronald, W. (1993) Reference–point constructions. *Cognitive Linguistics* 4–1, str. 1–38. Walter de Gruyter.
- Langacker, R. (2000.) A dynamic usage–based model. U: Michael Barlow i Suzanne Kemmer (ur.), *Usage Based Models of Language*, 1–63. Stanford: CSLI Publications.
- Langacker, R. (2001) Cognitive linguistics, language pedagogy, and the English present tense. U: Pütz M., Niemeier S., Dirven R. (ur.) *Applied Cognitive Linguistics I: Theory and Language Acquisition*. Berlin/ New York: Mouton de Gruyter.
- Langacker, R. (2003) Extreme Subjectification: English Tense and Modals. U: Herbert Cuyckens, Thomas Berg, René Dirven, and Klaus–Uwe Panther (ur.) *Motivation in Language*, 3–24. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Maldonado, R. (1993) Dynamic Construals in Spanish. *Studi Italiani di Linguistica Teorica e Applicata*. 1993., br. 3, str. 531–566.
- Maldonado, R. (1995) Middle–Subjunctive Links. U: Hashemipour, P., Maldonado R., i Margaret van Naerssen (ur.) *Studies in Language Learning and Spanish Linguistics in Honor of Tracy D. Terrell*. New York: McGraw–Hill, Inc.
- Pinker, S. (1994) *The Language Instinct*. New York: William Morrow.
- Radden, G. i Z. Kövecses (1999) Towards a theory of metonymy. U: Panther, K. i G. Radden (ur.) *Metonymy in Language and Thought*. Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins.
- Raffaelli, I. (2004) Polisemija pridjeva: sprega sintaktičkih i semantičkih struktura. *Filologija* 43 (2004), 105–128.
- Rosh, E. (1973) On the internal structure of perceptual and semantic categories. U: Moore T. E. (ur.), *Cognitive development and the acquisition of language*. New York: Academic Press.

- Rosch, E. (1975) Cognitive representations of semantic categories. *Journal of Experimental Psychology: General*. 104 (3), str. 192–233.
- Stanojević, M. i R. Geld (2005) Current relevance in Croatian: a cognitive account. *Glossos*, Issue 6, Fall 2005. The Slavic and East European Language Resource Center.
- Tabakowska, E. (2005) *Gramatika i predočavanje, Uvod u kognitivnu lingvistiku*. Zagreb: FF Press.
- Talmy, L. (1972) Semantic structures in English and Atsugewi. PhD dissertation, Department of Linguistics, University of California, Berkeley.
- Talmy, L. (1988) Force dynamics in language and cognition. *Cognitive Science* 12. 49–100.
- Talmy, L. (2000) *Towards a Cognitive Semantics, vol. 1: concept structuring systems*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Taylor, J. (1995) *Linguistic Categorization, Prototypes in Linguistic Theory*. Oxford/New York: Oxford University Press.
- Taylor, J. (2003) *Cognitive Grammar*. Oxford: Oxford University Press.
- Turner, M. (1990) Aspects of the Invariance Hypothesis. *Cognitive Linguistics*. 1 (2), str. 247–255.
- Žic-Fuchs, M. (1991a) *Znanje o jeziku i znanje o svijetu, Semantička analiza glagola kretanja u engleskom jeziku*. Zagreb: Filozofski fakultet, Odsjek za opću lingvistiku i orijentalne studije.
- Žic-Fuchs, M. (1991b) Metafora kao odraz kulture. U: Vrhovac, Y. i M. Andrijašević (ur.) *Zbornik radova »Prožimanje kultura i jezika«*, Zagreb-Rijeka: HDPL, str. 27–33.

Conceptualization and aspects of construal: fundamental cognitive linguistic notions

Cognitive linguistics, which developed as a reaction to formal approaches to language, emphasizes the importance of cognitive operations in structuring experience, as reflected in language as a conceptualizing tool. Thus, language is seen as inseparable from other cognitive systems, and meaning is viewed as dynamic and subjective. The subjectivity of linguistic meaning refers to dynamic meaning construal which implies human ability to see and describe the same objective scene in different ways. The aim of this paper is to present fundamental aspects of construal and demonstrate its relevance for the analysis and description of Croatian. In addition to explaining well-established theoretical foundations and illustrating them, the paper offers Croatian translations of key cognitive linguistic notions.

Key words: meaning construal, aspects of meaning construal, cognitive linguistics, Croatian language

Ključne riječi: konstruiranje značenja, vidovi konstruiranja značenja, kognitivna lingvistika, hrvatski jezik